Abonneer u op DeepL Pro om grotere bestanden te vertalen.
Meer informatie vindt u op www.DeepL.com/pro.

De pedagogische omgang met schaamte en schuld bij ouders in verband met het welzijn van kinderen

*Ralf **Grigat**, Greven (D); Jan **Hesselink**, Ootmarsum (NL); Piet **Overduin**, Voorhout (NL)*

"Je wordt er helemaal rood van en je zou het liefst door de grond zakken." We kennen deze zin en dit soort situaties allemaal wel. Sommige situaties kunnen zo beschamend zijn dat we ervan blozen. Tegenover machtigere mensen geven we aan dat we ons ongemakkelijk voelen. We schamen ons wanneer onze intieme ruimte wordt geschonden en we worden gekleineerd. Meestal reageren we vervolgens met innerlijke terugtrekking om ons tegen verdere kwetsing te beschermen. Een laag zelfbewustzijn en een laag zelfbeeld zijn vaak het gevolg.

1. Inleiding

Op het gebied van de pedagogische praktijk hebben kinderbeschermingsprocedures een aanzienlijke invloed op de levens van kinderen en ouders. Ze vallen in eerste instantie onder de verantwoordelijkheid van de jeugdzorginstanties en hun medewerkers. Later kunnen ook de familierechtbanken worden ingeschakeld. Ze vormen dus een ingrijpende administratieve inmenging in gezinnen. "Ze gaan gepaard met onduidelijkheden, afhankelijkheden, verwondingen, stigmatisering, conflicten en crises, soms ingrijpende veranderingen in het leven, schuld en schaamte en soms traumatisering" (Haase 2021, p. 663).

Uit literatuuronderzoek blijkt al snel dat er nog weinig bekend is over de ervaringen en het omgaan met procedures om kindermishandeling te voorkomen vanuit het perspectief van de betrokken ouders. Dit ondanks het feit dat zij een cruciale rol spelen bij het voorkomen van mogelijke kindermishandeling. Hierover is tot nu toe weinig onderzoek gedaan (Berghaus 2020).

Het doel van dit artikel is om de lezer het belang van schaamte bij te brengen en een constructieve omgang met deze vaak over het hoofd geziene of taboe-emotie in de individuele dagelijkse praktijk te beschrijven. Het kader hiervoor is de professionele pedagogische omgang met ouderlijke schaamte bij mogelijke gevaren voor het welzijn van het kind. Daarbij wordt bijzondere nadruk gelegd op de praktijkrelevantie. Een concreet praktijkvoorbeeld rondt het artikel af.

2. Schaamte en schuld – begripsverduidelijking en verschillen

Volgens psycholoog Caroll E. Izard (1981) behoort schaamte tot de basisemoties die overal ter wereld en in elke cultuur voorkomen. De andere emoties zijn:

interesse, verdriet, afkeer (aversie), vreugde, woede, verrassing, angst, minachting en schuldgevoel.

Het Dorsch Lexikon der Psychologie (2025) definieert schaamte als volgt:

> »Schaamte [Engels: shame], [EM], is een negatieve emotie die ontstaat wanneer men het gevoel heeft niet aan bepaalde waarden, normen, regels of eisen te hebben voldaan. Het gaat gepaard met fysiologische reacties zoals blozen en met karakteristiek gedrag dat voortkomt uit de wens om onzichtbaar te worden. Als men zich schaamt, slaat men de ogen neer, buigt men het hoofd of bedekt men het gezicht met de handen. Men zou letterlijk door de grond willen zakken [...]".

Pas vanaf ongeveer het midden van het tweede levensjaar kan schaamte ontstaan. Vanaf dat moment ontwikkelen kinderen een concept van zichzelf en worden ze zich bewust van zichzelf.

Het begrip 'schuld' is nauw verbonden met het begrip 'schaamte'. Het is niet eenvoudig om in de psychologie een definitie van schuld te vinden. Het thema schuld komt in de psychologie maar zelden aan bod. Daar gaat het eerder om de observatie en waarneming van menselijk gedrag en om emoties en motivaties van individuen en groepen. Het thema schuld wordt daarom vaak ondergebracht bij filosofie, rechtspraak, religie en ethiek, en minder bij psychologie.

Dit is verbazingwekkend, aangezien schaamte en schuld als gevoelens veel gemeen hebben: ze behoren tot de sociale en morele emoties. De achtergrond van schaamte en schuld is vaak een afwijking van geïnternaliseerde normen die overeenkomen met de betreffende cultuur. Meestal gaat het om een reactie op mogelijk wangedrag.

Onderzoek (Slepian/Kirby/Kalokerinos 2019) toont aan dat wie zich schaamt, zich vaak ook waardeloos of machteloos voelt, terwijl schuldgevoelens eerder leiden tot spijt of een gevoel van druk.

Schaamte en schuld gaan vaak gepaard met andere basisemoties zoals woede, angst en verdriet. Schaamte kan bijvoorbeeld leiden tot woede jegens anderen wanneer men zich blootgesteld voelt. Schuld en schuldgevoelens kunnen leiden tot woede jegens zichzelf wanneer men het gevoel heeft tegen de eigen normen en morele waarden te hebben gehandeld.

Schaamte en schuld kunnen echter ook belangrijke sociale functies vervullen. Ze geven ons niet alleen een signaal wanneer we normen en waarden hebben overtreden, maar motiveren ons in het ideale geval ook tot sociaal aangepast gedrag. Als we ons bewust zijn van schaamte, kan deze ook fungeren als 'bewaker van de menselijke waardigheid' (Wurmser 1997). Dit komt omdat schaamte aangeeft wanneer grenzen worden overschreden.

Maar er zijn ook verschillen: schaamte verwijst naar het gevoel dat je hebt als je je verlegen of vernederd voelt. Het gaat om het gevoel van falen. Je hele zelf voelt zich dan negatief.

Schuld daarentegen is meer een mentale beoordeling van het gedrag en de overtreding van normen. Men heeft iets moreel verkeerds gedaan. Het gaat dus in het algemeen ook om goed en kwaad. Dit kan dan ook leiden tot gevoelens, de reeds genoemde schuldgevoelens. Deze ontstaan vaak wanneer gedachten over verkeerd handelen zich hebben gemanifesteerd en gevoelens van spijt of persoonlijke verantwoordelijkheid voor een bepaalde handeling opkomen. Ze hebben echter nooit betrekking op het hele zelf.

We maken ook duidelijk gebruik van een belangrijk verschil tussen persoon en gedrag in onze formuleringen. Bijvoorbeeld in de formulering "Ik schaam me", terwijl het eigenlijk om schuld gaat, of "Ik voel me schuldig, waarom heb ik dat gedaan?", terwijl het om schaamte gaat. Schaamte en schuld zijn dus ook niet altijd gemakkelijk van elkaar te onderscheiden. Tot zover de overeenkomsten en verschillen.

Voor het pedagogisch werk betekent dit dat schaamte en schuld vaak pijnlijke, vaak over het hoofd geziene emoties zijn, die in elk werk met onze doelgroepen acuut kunnen worden. Bijvoorbeeld op school of in de jeugdhulpverlening, wanneer kinderen en jongeren, ouders en professionals zich schamen voor hun persoon, afkomst, gedrag of voor concrete fouten en zich schuldig voelen. Daarom is het voor iedereen die professioneel met mensen werkt belangrijk om schaamte en schuldgevoelens te herkennen, om er constructief mee om te kunnen gaan.

3. Disfunctionele en functionele gedragspatronen van schaamte en schuld

Wanneer worden gevoelens van schaamte en schuld problematisch? Alexander Nusselt (2024) heeft zich met dit onderwerp beziggehouden. Hij wijst erop dat schaamte en schuld sterke emoties zijn »die, als ze niet op een constructieve manier worden aangepakt, kunnen leiden tot negatieve of disfunctionele gedragspatronen. Dergelijke copingstrategieën kunnen het persoonlijk welzijn aantasten en intermenselijke relaties schaden."

Hij noemt verschillende disfunctionele, problematische manieren om met schaamte en schuld om te gaan.

Problematische manieren om met schaamte om te gaan:

- Isolatie
- agressief gedrag
- Drugsmisbruik
- Perfectionisme
- Zelfsabotage

Problematische omgangsvormen bij schuld:

- Ontkenning
- Overcompensatie
- Zelfbestraffing
- Agressie en projectie
- Terugtrekking

Hij vervolgt: "Deze disfunctionele omgangsvormen kunnen leiden tot een spiraal van negatieve emoties en gedragspatronen die het persoonlijke en sociale leven beïnvloeden. Het is belangrijk om bewustzijn te ontwikkelen voor deze patronen en actief op zoek te gaan naar gezondere strategieën om met schuld en schaamte om te gaan."

Daartegenover stelt Nusselt doelgerichte gedragingen voor om met schaamte en schuld om te gaan.

Doelgerichte gedragingen bij schaamte:

- **Zelfcompassie**:
  Wees vriendelijk en begripvol voor jezelf in plaats van in zelfkritiek te vervallen.
- **Delen en openheid**:
  deze gevoelens delen met vertrouwenspersonen om steun te krijgen en perspectieven te ontwikkelen
- **Identiteitswerk**:
  bouw een sterk zelfbeeld en zelfvertrouwen op dat niet uitsluitend gebaseerd is op de beoordeling door anderen
- **Zelfacceptatie**:
  zelfacceptatie bevordert de innerlijke kracht om met schaamte om te gaan zonder je erdoor te laten definiëren
- **Eigen verhalen**:
  Beschouw uzelf als iemand die kan leren en groeien, in plaats van u te fixeren op vermeende tekortkomingen.
- **Focus op veerkracht en empowerment**:
  Mindfulness, meditatie of yoga kunnen helpen om afstand te nemen van directe emotionele reacties en een diepere innerlijke rust te ontwikkelen.

Doelgericht gedrag bij schuldgevoelens:

- **Herstel**:
  actieve stappen ondernemen om de veroorzaakte schade te herstellen
- **Zelfvergeving**:
  zelfcompassie en begrip tonen en fouten vergeven
- **Reflectie en acceptatie:**
  de oorzaken van schuldgevoelens herkennen en menselijke onvolmaaktheid accepteren

- **Communicatie en uitgesprokenheid**:
  Praat met de mensen tegenover wie je je schuldig voelt, deel je gevoelens en gedachten
- **Zelfzorg**:
  Neem de tijd om te ontspannen, om je eigen welzijn en veerkracht ten opzichte van schuldgevoelens te bevorderen.
- **Grenzen stellen**:
  leer grenzen te stellen en jezelf niet voor alles verantwoordelijk te maken

4. Schaamte als bron van kracht voor ontwikkeling

We willen schaamte niet uitsluitend als iets negatiefs voorstellen. Integendeel. Wij geloven dat schaamte een bron van kracht kan zijn. Een motor voor positieve veranderingen bij jongeren, ouders en jeugdhulpverleningsorganisaties. Op voorwaarde dat we er op de juiste manier mee omgaan.

Het onverwachte en gedwongen contact met de jeugdhulpverlening roept in veel gevallen logischerwijs bij ouders en kinderen veel emoties op, zoals woede, teleurstelling of een gevoel van onrechtvaardigheid. Daarachter schuilen vaak ook gevoelens van schaamte en schuld.

Schaamte kan je klein maken. Het is verborgen, verborgen. Maar dat is naar onze mening een gemiste kans. Het toegeven van schaamte kan een belangrijke stap zijn naar genezing en groei.

Veel ouders zijn ondanks hun problemen veerkrachtig en blijven zich ontwikkelen, ook al zijn onze verwachtingen vaak anders. Cruciaal voor een effectieve ontwikkeling is de bereidheid tot reflectie, en daarvoor is een open gesprek een voorwaarde. Maar juist als het gaat om belangrijke onderwerpen als de opvoeding van hun kind of kinderen, vinden open gesprekken vaak niet plaats. Wij geloven dat schaamte hier een rol speelt: de schaamte om als ouder gefaald te hebben. Dan is het de schaamte die leidt tot een defensieve houding, die de ouders indirect hun eerlijkheid ontneemt.

Jeugdhulp wordt gekenmerkt door veel belastende momenten die verband houden met de ongelijke belangen van de ouders en de begeleider. De ouders eisen autonomie bij de opvoeding van hun kinderen, terwijl jeugdhulp bescherming en onbelemmerde ontwikkeling van het kind eist. Juist in het omgaan met deze ongelijkheid ligt de professionele competentie van maatschappelijk werkers. Zij herkennen gevoelens van schaamte en schuld bij ouders en weten wanneer ze daar uitgebreid over moeten praten, zodat de bereidheid bestaat om open en kwetsbaar te zijn. Je openlijk uitspreken kan enorm bevrijdend en inspirerend zijn. Het vormt ook de basis voor een diepere, emotionele band tussen ouders en pedagogisch medewerkers.

Het grote belang van praten over schuld en schaamte geldt ook voor jeugdhulpverleningsinstellingen, waar het werk gepaard gaat met veel onzekerheden en mislukkingen, bijvoorbeeld bij conflicten, verkeerde inschattingen of verkeerde beslissingen. Deze roepen ook bij medewerkers, leidinggevenden en cliënten veel emoties op. Dan ontstaat er een parallelle dynamiek tussen professionals en ouders. Omdat medewerkers verantwoording moeten afleggen aan hun werkgever, kunnen gevoelens van schaamte en schuld hen ervan weerhouden open te zijn. Ook machtsverhoudingen tussen leidinggevenden en gevoelens van afhankelijkheid spelen een rol. Vooral in hiërarchische organisaties ontstaat gemakkelijk een cultuur van schaamte. Hoe komen we dan tot een open gesprek?

De oplossing bestaat erin jeugdhulpverleningsinstellingen op te richten waar de medewerkers de moed hebben om hun mening te geven en openlijk te praten over hun eigen fouten, beperkingen en schaamtegevoelens en die van anderen. Wat kan helpen, is een respectvolle dialoog waarin ze met elkaar van gedachten wisselen over veilig en veerkrachtig werken en elkaar aanspreken wanneer ze onzekerheden vaststellen. Een actieve vertrouwenspersoon kan daarbij helpen. Deze persoon traint het personeel in dialoog en brengt de medewerkers voortdurend met elkaar in gesprek. Hierdoor ontstaat steeds meer een cultuur van openheid.

De verandering begint aan de top, bij de raad van bestuur. In het ideale geval kan hij ook openlijk spreken over zijn schaamte over een aantal ernstige fouten. Op die manier markeert hij in het beste geval het begin van een krachtige cultuurverandering: de raad van bestuur loopt zonder grote schaamte nergens voor weg. Hij is niet beschamend. Hij heeft geen gebrek aan schaamte en handelt ook niet schaamteloos. Schaamte is zowel bij hem als bij zijn collega's toegestaan.

En daarmee komen we bij de kern van ons betoog over schaamte: als u zich schaamt, denkt u slecht over uzelf. Maar het feit dat u zich schaamt, bewijst dat u beter wilt worden. Achter schaamte gaat dus een verlangen naar kwaliteit schuil, een bron van kracht voor verbetering voor ouders, professionals en instanties.

Wat is daarbij belangrijk?

Wanneer ouders durven te praten over hun schaamte, ontstaat er in het beste geval een gelijkwaardige en wederzijdse band met het zorgpersoneel. Dit vormt een basis voor open reflectie en wederzijdse beïnvloeding.

Instellingen met een schaamtevrije cultuur worden gekenmerkt door eerlijke gesprekken. In een dergelijke cultuur durft men zonder meer zijn fouten toe te geven om zo de kwaliteit en ontwikkeling te verbeteren.

Hoe kom je op het punt waarop open gesprekken ontstaan? En hoe wordt dit onderdeel van de bedrijfscultuur? In wezen omvat het drie stappen:

1. Erken het belang van schaamte. Zowel bij uw doelgroep, uw collega's, uw teamleiding en mogelijk ook uw raad van bestuur.
2. Denk aan uw schaamte. Onderzoek welk verlangen achter de schaamte schuilgaat.
3. Maak er een kracht van. Omdenken is hier het motto. Deze actie maakt u krachtig.

Als u deze drie stappen durft te zetten, maakt u uzelf en de wereld om ons heen een stukje beter en menselijker. Precies deze moraal gaat als een verborgen schat schuil achter schaamte.

5. Het zelfbeeld van ouders in §-8a-procedures – Onderzoeksstudie

Michaela Berghaus heeft in haar studie ouders onderzocht die te maken hadden gehad met de procedure volgens § 8a SGB VIII (beschermingsopdracht) door de jeugdzorg en de daarmee samenhangende familierechtelijke procedures. Voor dit project heeft zij in 18 gevallen uitgebreide gesprekken gevoerd met de betrokken ouders in het kader van kwalitatief, sociaalpedagogisch onderzoek. Het resultaat was dat de ouders zich bedreigd voelden in hun zelfbeeld en identiteit. In alle gevallen konden de volgende kenmerken worden geïdentificeerd:

- De door de ouders geregistreerde onenigheid tast de persoon-omgeving-fit aan en veroorzaakt een door hen ervaren psychosociale onbalans
- De vaders en moeders hebben vooral de indruk dat ze geen invloed hebben op het verloop van de interactie en daarmee op de voor hen schadelijke ontwikkeling, en dat ze deze niet kunnen controleren
- De ouders schrijven hun eigen handelen een beperkte invloed toe op de tegenpartij, vooral op de jeugdzorg of de verantwoordelijke deskundige, en op het verloop van de procedure
- In de interactie met de jeugdzorg of de verantwoordelijke deskundige ervaren de betrokken ouders willekeurige en ondoorzichtige handelingen die hun eigen handelingsvermogen beperken.
- Voor de ouders is het bijzonder belastend dat hun subjectieve – tot nu toe onbetwiste – theorieën over het dagelijks leven, die hen tot nu toe een zekere zelfverzekerdheid en handelingszekerheid gaven, van buitenaf worden ondermijnd.
- Gezien deze ervaring ontstaan bij vaders en moeders onaangename gevoelens, bijvoorbeeld angst voor negatieve toeschrijvingen en beoordelingen, voor verliezen en voor beperkingen van hun ouderlijke autonomie. In sommige gevallen worden deze emoties steeds sterker en hebben ze ook na de procedure nog invloed op hun dagelijks leven. (vgl. Filipp/Aymanns 2010, p. 13) (Berghaus 2020, p. 396 e.v.)

Zoals we uit onze advieservaringen weten, speelt in dergelijke gevallen ook het gevoel van schaamte een belangrijke rol. Het is de taak van maatschappelijk werkers om hier op professionele wijze mee om te gaan. Schaamte kan niet alleen een risico voor de ontwikkeling vormen, maar ook als krachtbron dienen, zoals het volgende voorbeeld laat zien.

6. Ouderlijke schaamte – een praktijkvoorbeeld

> "Is er iets beschamender dan beschuldigd te worden van het slaan van je kind of zelfs, zoals de vrouw van de kinderbescherming zei, niet in staat te zijn om op te voeden?"

(Vader tijdens een gesprek met de gezinshulp)

Het toenmalige echtpaar Wöhler woonde lange tijd samen met hun zoon Andreas (10) en hun dochter Dafina (5) in een driekamerappartement in een meergezinswoning in een verzorgde woonwijk in het noorden van XY (namen gewijzigd). Mevrouw Wöhler was toen 39 jaar en de heer Wöhler 43 jaar oud. Hij werkte fulltime als tuinarchitect, zij was verantwoordelijk voor het huishouden en de kinderen. Andreas ging naar een school voor speciaal onderwijs en Dafina naar een basisschool in de directe omgeving.

Vanaf januari 2022 kwamen er meldingen uit de buurt die wezen op geweld door de ouders tegen de kinderen. Bij huisbezoeken kon de jeugdzorg echter aanvankelijk niets vaststellen. In mei 2022 vond na een nieuwe melding van huiselijk geweld een politie-inval plaats, waarbij de moeder onder invloed van alcohol werd aangetroffen. Ze gaf toe dat ze door de overbelasting door de kinderen alcoholproblemen had gekregen, maar was niet bereid om mee te werken met de jeugdzorg. Dit leidde tot een huisverbod voor mevrouw Wöhler uit het gezamenlijke huishouden. In een voorlopige voorziening werd besloten dat mevrouw Wöhler uit het gezamenlijke huishouden zou vertrekken en dat de heer Wöhler voorlopig met de kinderen in het gezamenlijke huishouden zou blijven wonen. De ouders wezen aanvankelijk het aanbod van opvoedkundige hulp op grond van § 27 e.v. SGB VIII af. Daarna volgde een hevig scheidingsconflict tussen de ouders van de kinderen, waarbij ook de kinderen betrokken waren. De jeugdzorg van Münster schakelde opnieuw de rechter in en wees in de gerechtelijke procedure op aspecten die het welzijn van de kinderen in gevaar brachten. In het verdere verloop beschuldigden de ouders elkaar van ernstige schendingen van het welzijn van de kinderen.

De hoorzittingen met de kinderen voor de rechtbank maakten de vooringenomenheid en loyaliteitsconflicten van de kinderen duidelijk. Beide ouders probeerden invloed op de kinderen uit te oefenen, met als doel dat zij permanent in hun respectieve huishouden zouden blijven wonen. In de familierechtelijke procedure kon geen gezamenlijke oplossing worden gevonden, zodat het opvoedingsvermogen van beide ouders en de langetermijnperspectieven van de kinderen moesten worden beoordeeld. Beide ouders stemden – zij het met weinig enthousiasme – in met sociaal-pedagogische gezinshulp (SPFH) voor de ouders, die gescheiden bleven wonen. Er werden twee deskundigen ingezet. De relatie met de jeugdzorg en de verantwoordelijke ambtenaar verslechterde zienderogen.

De SPFH verliep heel verschillend. Mevrouw Wöhler bleef zich verzetten tegen het administratieve systeem. Ze was vooral vaak boos. Haar strategieën waren strijd, verzet en rebellie, pogingen tot zelfbevestiging en het inschakelen

van wisselende advocaten, met wier werk ze nooit tevreden was, "omdat ze haar de kinderen niet terugbrachten" (citaat moeder van de kinderen). Alle pogingen van de sociaal pedagoge om dit te veranderen, mislukten.

De heer Wöhler daarentegen ging in op de hulp en begon de maatschappelijk werker steeds meer te vertrouwen en zich open te stellen. Eerst beschreef hij zijn gekwetste trots, wat hem ook boos maakte. Daarna begon hij steeds meer te praten over gevoelens van schaamte, wat hem deels weer beschaamde. Hij vertelde over de inbeslagname van de kinderen door de kinderbescherming en de beschuldiging van de kinderbescherming dat ook hij zijn kinderen mogelijk had geslagen. Hij schaamde zich echter al enorm dat hij de situatie thuis – vanwege zijn vele werk als zelfstandig tuinarchitect – niet voldoende had opgemerkt en zijn kinderen niet had beschermd. Tegelijkertijd merkte de heer Wöhler dat de gesprekken met de maatschappelijk werker ook iets bevrijdends hadden. Deze reageerde met begrip en medeleven, wat de heer Wöhler hielp om zich steeds meer open te stellen en oprecht te vertellen. Uiteindelijk resulteerde dit in de eerste weken in een steeds beter lopende samenwerking.

Tijdens het hulpverleningsgesprek werden eerst de doelstellingen vastgesteld: een geweldloze opvoeding van de kinderen door de vader en het verduidelijken van de schoolperspectieven en stimuleringsmogelijkheden voor de kinderen.

In de daaropvolgende maanden slaagde de heer Wöhler erin om de doelstellingen te bereiken. Het rapport viel in zijn voordeel uit en hij kreeg de voogdij over zijn kinderen toegewezen. Maar hoe kwam dat?

7. Een pedagogische omgang met schaamte in de kinderbescherming

In het afsluitende HPG werd de vraag "Wat maakte de hulp bij de heer Wöhler succesvol?" onderzocht. De volgende uitleg is hierop gebaseerd.

Een succesvolle pedagogische omgang met schaamte in de kinderbescherming hangt samen met de vraag of de doelgroep bij het werk kan worden betrokken of – zoals bij mevrouw Wöhler – niet. In de praktijk kunnen hiervoor verschillende redenen zijn. De ervaring leert dat schaamte een grote rol speelt. Het gevaar bestaat dat wanneer ouders zich schamen, ze vaak door dit gevoel worden gedomineerd en dat begeleiding nauwelijks kans van slagen heeft. Om als pedagoog een constructieve pedagogische omgang met schaamtegevoelens van ouders te vinden, is het belangrijk om al in het proces van 'joining' op gepaste wijze te handelen. Hiermee wordt een aanpak bedoeld die tot doel heeft een coöperatieve werkrelatie met het gezin of het gezinssysteem aan te gaan. De professional sluit zich hierbij aan door de bestaande waarden te respecteren en zich te richten op de middelen en sterke punten van de leden van het systeem. In de praktijk helpt het om de basisaannames en houdingen van de

systemische begeleiding en therapie, zoals bijvoorbeeld onpartijdigheid en neutraliteit, klantgerichtheid, respect voor mensen, focus op middelen en oplossingen enz. (vgl. Schlippe/Schweizer 2002, p. 116 e.v.) ook in de kinderbescherming in acht te nemen en na te leven.

Het herkennen en benoemen van schaamte en het erkennen van schaamte is na het aankoppelen een centrale factor in de kinderbescherming.

Om schaamte te kunnen reguleren, moet deze eerst worden herkend. Hiervoor is het nodig dat professionals extra aandachtig en empathisch zijn ten opzichte van de doelgroep van hun werk. Bij het benoemen van zijn eigen perceptie door de pedagogisch medewerker was het belangrijk dat de heer Wöhler de keuze had om te reageren. Omdat de heer Wöhler op een zeer tactvolle manier op zijn eigen perceptie werd gewezen, kon hij deze ook accepteren en erkennen. Deze stap is belangrijk voor een constructieve omgang met schaamte. Hiervoor is een welwillende gesprekspartner nodig die empathie en begrip toont. Dit kan dan – zoals in dit geval – een 'schaamte-eter' zijn (vgl. Baer/Frick Baer 2018, p. 128-129).

Voor de heer Wöhler was het ook belangrijk dat hij na de huisbezoeken van de sociaal pedagoog de mogelijkheid had om zijn adviseur nogmaals te bellen, omdat hij na de gesprekken soms nog gevoelens van schaamte had (schaamte na contact). Zo had hij ook na de consulten nog een contactpersoon in de week.

Een andere succesfactor, zoals bleek in het HPG, was dat de specialist ook de conflicten tussen de basisbehoeften bij de heer Wöhler onderkende. Volgens Klaus Grawe (2004) hebben alle mensen basisbehoeften, namelijk: oriëntatie/controle, plezier/vermijden van onplezierige ervaringen, verbondenheid en verhoging/bescherming van het zelfbeeld. Hoe hoger de consistentie, hoe gezonder het organisme. Als er echter een tegenstrijdigheid bestaat tussen de basisbehoeften, kan dit leiden tot schaamtegevoelens.

Dit was ook af en toe te zien bij de heer Wöhler, wanneer hij probeerde de controle te behouden door de gestelde doelen van het HPG te bereiken, maar zich tegelijkertijd uitgeput voelde. Het advies om een vader-kindkuur aan te vragen hielp hem, waardoor hij als vader weer optimisme en kracht kreeg.

Aan het einde van de HPG vertelde de specialist dat ook zij zich voorafgaand aan het eerste consult had verdiept in de mechanismen en de omgang met schaamte. Voor hem hoorde daar ook bij dat hij tijdens een interne bijscholing met zijn collega's eerst zelf moest oefenen om zijn eigen schaamte te herkennen en erover te praten. Voor hem was het resultaat duidelijk dat als je je eigen schaamte bij jezelf kunt herkennen en vervolgens ook kunt verwoorden, je in staat bent om schaamte bij anderen ook als zodanig te kunnen classificeren.

8. Een systemisch-constructivistische opmerking

Op het gebied van de filosofie ontwikkelde zich met name in de 20e eeuw het zogenaamde constructivisme. Ongeacht de verschillende stromingen gaan de meeste varianten van het constructivisme ervan uit dat een waargenomen object door de waarnemer zelf wordt geconstrueerd door het proces van waarneming en dus altijd subjectief is (vgl. Grigat 2025, p. 74). Dit betekent dat een mogelijke bedreiging van het welzijn van het kind slechts de subjectieve perceptie van een deskundige is en dus niet noodzakelijkerwijs juist hoeft te zijn. Vanuit een systemisch-constructivistisch perspectief kan een dergelijke beoordeling veeleer als een hypothese worden beschouwd.

De professionals die betrokken zijn bij kinderbeschermingsprocessen moeten worden gezien als onderdeel van de context. Vanuit systemisch oogpunt mag schaamte niet worden beschouwd als de enige taak en het enige thema van het werk met de doelgroep, maar moet het veeleer holistisch worden benaderd. De deskundigen en de bijbehorende instellingen spelen een belangrijke rol in mogelijke kinderbeschermingszaken. Zij moeten nadenken over hun eigen omgang met het thema schaamte. Ook al is dat niet altijd gemakkelijk, het is belangrijk om na te denken over hoe men zelf met schaamte omgaat – of men nu deskundige of instelling is – om op een goede pedagogische manier met schaamte om te gaan.

De punten in de vorige paragraaf moeten daarbij slechts worden gezien als een mogelijkheid om met schaamte om te gaan.

Hierbij moet ook worden gewezen op het model van autopoiesis, een concept uit de systeemtheorie en het radicaal constructivisme (zie ook Maturana/Varela 1987), dat het proces van zelfcreatie en zelfbehoud van een systeem, bijvoorbeeld een familie, beschrijft. Ook Luhmann (1984) kenmerkt sociale systemen als autopoietisch. Hieruit volgt dat levende systemen in hun structuur en zelfsturing (zie Wilke 1987) onafhankelijk en vaak niet beïnvloedbaar zijn (zie Grigat, op. cit., p. 76). Voor de kinderbescherming betekent dit dat de betrokkenen als autonoom en als experts voor zichzelf en hun situatie worden beschouwd en niet direct kunnen worden beïnvloed. In het ideale geval kan er veeleer een uitwisseling van de respectieve percepties plaatsvinden door middel van succesvolle communicatie en het gezamenlijk zoeken naar oplossingen.

De fundamentele aanname dat ouders alleen het beste voor hun kinderen willen, moet ook in de kinderbescherming worden gehanteerd.

9. Conclusie en vooruitzichten

Gernot Sonneck beschreef in 1997 in een handleiding voor de omgang met mensen in crisissituaties in hoofdstuk 2 (blz. 28 e.v.) dat ieder van ons problemen heeft en dat er momenten zijn

dat deze de overhand krijgen en tot crisissituaties leiden. Hij benadrukt echter vooral dat dergelijke crises niet tot een ramp hoeven te leiden.

> "Ze kunnen juist een keerpunt zijn naar intensieve verandering en innerlijke groei." Hij wijst er vervolgens op dat het interessant is "[...] dat de Chinezen voor het woord 'crisis' twee karakters hebben, waarvan het bovenste 'gevaar' betekent en het onderste 'kans'. Dit kan ook worden toegepast op bestaande gevoelens van schaamte en schuld.

Schaamte- en schuldgevoelens zijn complexe emoties die diep geworteld zijn in de menselijke ervaring. Aan de ene kant dagen ze ons uit, kunnen ze soms pijnlijk zijn en een gevaar vormen, maar aan de andere kant bieden ze ook waardevolle kansen voor groei, leren en intermenselijke uitwisseling en verbinding.

Het is zeker waar dat schaamte en schuldgevoelens persoonlijk zijn en verschillende oorzaken en vormen kunnen hebben. Deze gevoelens kunnen ook cultureel en sociaal bepaald zijn. Soms zijn ze bewust, maar vaker onbewust. Bovendien geeft niemand graag toe dat hij of zij intense gevoelens van schaamte en schuld heeft. Dit kan ertoe leiden dat zowel de doelgroep van ons werk als professionals deze gevoelens onderdrukken of op zijn minst naar de achtergrond verdringen. Daarom is het naar onze mening des te belangrijker om te leren constructief met deze gevoelens om te gaan.

Om op een vruchtbare manier met gevoelens als schaamte om te gaan, is zelfreflectie, zelfcompassie en de bereidheid om verantwoordelijkheid te nemen voor onze daden en de gevolgen daarvan nodig. Het betekent ook grenzen stellen en herkennen wanneer deze gevoelens niet langer productief zijn. Professionele hulp kan nodig zijn om een gezonde omgang met deze emoties te ontwikkelen, vooral wanneer ze buitensporig of chronisch worden. Door te leren constructief om te gaan met schaamte of schuldgevoelens, kunnen we niet alleen ons eigen welzijn verbeteren, maar ook bijdragen aan een gezondere, empathischere samenleving. Dit geldt vooral voor de doelgroep van de jeugdhulpverlening, de kinderen, jongeren en ouders die we kunnen helpen hun zelfvertrouwen weer op te bouwen en oplossingen voor zichzelf te vinden.

In bovenstaand artikel hebben we geprobeerd duidelijk te maken dat het thema 'schuld en schaamte' ook een grote rol speelt in procedures om mogelijke gevaren voor het welzijn van kinderen af te wenden. Ook op het gebied van opvoedingshulp zijn gevoelens van schaamte en schuld vaak nog taboe, waar men liever niet over praat of naar vraagt om de ander niet in verlegenheid te brengen. In gespannen situaties – zoals bij dit onderwerp – vormen ze dan vaak een ernstig probleem bij het werken met ouders.

Daarom is het ook hier belangrijk om erover te praten, vooral bij gevoelige en verstrekkende beslissingen die van invloed zijn op het leven van kinderen en op veel weerstand kunnen stuiten. Over deze onaangename gevoelens praten is echter een belangrijke stap om gelijkheid te bereiken in een relatie die wordt gedomineerd door juridische en professionele macht. Alleen in een horizontale relatie, waarin professionals en ouders of verzorgers durven hun kwetsbaarheid te tonen, kan de weg worden geëffend voor de acceptatie van de noodzakelijke maatregelen om vroeg of laat overeenstemming te bereiken over het plan voor het herstel en de gezonde ontwikkeling van het kind.

Om effectief om te gaan met gevoelens van schaamte en schuld is naar onze mening ook aanvullende opleiding nodig. Het is wenselijk om inzicht te krijgen in deze gevoelens, die als een barrière werken en kunnen leiden tot ongewenste escalatie en machtsvertoon door de hulpverlener. Het doel van de opleiding is om deze blokkerende gevoelens om te zetten in een kracht voor ontwikkeling. Beschouw schaamte als een kans voor ontwikkeling.

Daarbij is het ook belangrijk dat de professionals werken in een organisatiecultuur waarin schaamte en schuld openlijk en zonder gevolgen worden besproken. Het motto is dat achter gevoelens van schaamte en schuld de wens schuilgaat om te verbeteren en uit te groeien tot een volwassen professional.

Een bewuste, professionele omgang met de doelgroep van ons werk, met onszelf als persoon en professional en met professionals in instellingen is dus noodzakelijk, zodat kinderbescherming effectief kan worden aangepakt.

Dit geldt met name voor schaamte. Schaamte belemmert de ontwikkeling van een empathische relatie. Vaak is te zien dat dit kan leiden tot meer angst, depressie, een laag zelfbeeld en een lage status.

Bij vermoedens van kindermishandeling zijn vaak meerdere actoren betrokken: ouders, opvoeders, rechters en andere professionals. In de praktijk is het belangrijk om onderscheid te maken tussen persoonlijke schuld, de gevolgen van schuldtoewijzing, schaamte en sociale verantwoordelijkheid. Dit vereist een consequente aanpak.

De systemische benadering met zijn basisaannames, houdingen en gespreksmethoden, evenals het besef dat ouders gevangen zitten in complexe sociale, economische of psychologische situaties die hun (opvoedings)gedrag sterk beïnvloeden, is daarbij vaak nuttig.

Te snel verwijten maken kan ertoe leiden dat oorzaken verborgen blijven of onaangenaam blijven. Beschamende verwijten hebben een verlammend effect, waardoor de betrokkenen zich terugtrekken in hun schaamte, problemen verbergen

verbergen en geen hulp zoeken of accepteren. Beschuldigingen verhinderen dat schuldgevoelens worden geïnterpreteerd als motivatie voor verandering en worden dus niet ervaren in een ondersteunende context.

Professionals in de sociale en educatieve sector moeten daarom een evenwicht vinden tussen het nemen van verantwoordelijkheid en het behouden van een empathische – eerder neutrale – houding. Het is belangrijk om schuldgevoelens te vermijden en zich in plaats daarvan te concentreren op het oplossen van problemen en het bieden van ondersteuning. Respectvolle communicatie kan gevoelens van schaamte verminderen en een vertrouwensvolle samenwerking bevorderen. Het reguleren van interpersoonlijke relaties, sociale reflectie en integratie zijn taken die niet mogen worden onderschat, vooral na een verlies van sociale integriteit!

Deze slotbeschouwing moet ook de nadruk leggen op 'sociale verantwoordelijkheid'. Sociale structuren, sociale ongelijkheid en ontoereikende ondersteuningssystemen dragen bij aan het ontstaan van kindermisbruik.

De focus op preventieve maatregelen en leerprogramma's in de beroepspraktijk is nog relatief onderontwikkeld. Zowel in de professionele als in de persoonlijke omgang is het daarom belangrijk om je er altijd van bewust te zijn dat mogelijke schuldgevoelens en schaamte menselijke reacties zijn, die iedereen in elke situatie opnieuw moet afwegen. Dit geldt met name in verband met kindermishandeling, omdat schuld en schaamte niet alleen bij de betrokken ouders nauw met elkaar verweven zijn.

Een weloverwogen omgang met deze gevoelens kan ertoe bijdragen dat de focus verschuift van het verwerken van de gevoelens naar het vinden van een uitweg uit de crisis.

Dit geldt ook voor jeugdhulpverleningsorganisaties en hun medewerkers bij het nemen van verantwoordelijkheid voor hun eigen aandeel in schuld en schaamte in procedures waarbij het welzijn van kinderen in het geding is.

De maskers moeten dus af!

Literatuur

Baer, U. / Frick-Baer, G. (2018): Vom Schämen und Beschämtwerden: 6e druk. Weinheim: Beltz

Berghaus, M. (2020): Erleben und Bewältigung von Verfahren zur Abwendung einer Kindeswohlgefährdung aus Sicht betroffener Eltern. Weinheim: Beltz Juventa

Filipp, S.-H. / Aymanns, P. (2010): Kritische levensgebeurtenissen en levenscrises: omgaan met de schaduwkanten van het leven. Stuttgart: W. Kohlhammer

Grawe, K. (2004): Neuropsychotherapie. Göttingen: Hogrefe

Grigat, R. (2025): "Waarom zie je niet wat ik zie?" Hoe we kunnen communiceren over leefwerelden en levensomstandigheden. In: Evangelische Jugendhilfe 2/2025, blz. 74-81. Dähre: SchöneworthVerlag

Haase, J. (2021): Het kind als kroongetuige. Professionele constructies van het kind dat onder toezicht staat. (Koblenzer Schriften zur Pädagogik), Weinheim: Beltz Juventa

Izard, C. E. (1981): De emoties van de mens. Een inleiding in de grondbeginselen van de emotiepsychologie. Vertaald uit het Engels door Barbara Murakami. Weinheim/Basel: Beltz

Luhmann, N. (1984): Sociale systemen. Schets van een algemene theorie. Frankfurt am Main: Suhrkamp Maturana,

H. / Varela, F. (1987): De boom der kennis. München: Scherz

Schlippe, A. von / Schweitzer, J. (2002): Leerboek van systemische therapie en counseling. 8e druk. Göttingen: Vandenhoeck

Slepian, M. L. / Kirby, J. N. / Kalokerinos, E. K. (2019): Shame, Guilt, and Secrets on the Mind. American Psychological Association, 1

Sonneck, G. (1997): Crisisinterventie en zelfmoordpreventie. Een handleiding voor het omgaan met mensen in crisis. 4e druk, Wenen: Facultas

Wilke, H. (1987): Systeemtheorie. 2e druk, Stuttgart/New York: Fischer

Wurmser, L. (1997): Het masker van schaamte. Over de psychoanalyse van schaamte-effecten en schaamteconflicten. 3e druk, Berlijn: Springer

Internetlinks

Dorsch Lexikon der Psychologie (2025): Scham

Geraadpleegd op 07-06-25: https://dorsch.hogrefe.com/stichwort/scham

Nusselt, A. (2024): Hoe beïnvloeden schuld en schaamte ons sociaal gedrag en onze relaties? Geraadpleegd op

07.06.25: https://nusselt.de/schuld-und-scham

Ralf Grigat
Gediplomeerd pedagoog Systemisch gezinsadviseur
Ik kan het-coach Kinderbeschermingsdeskundige
Friedrich-Ebert-Str. 35
48268 Greven
ralfgrigat@freenet.de

Mr. Drs. Jan Hesselink
(syst.) maatschappelijk werker pedagoog sociaal wetenschapper
Supervisor, jurist
Freelance docent/ Trainer Theorie en methoden van sociaal werk Voorheen docent aan de Saxion FH Enschede (NL)
Almelosestraat 67
7631 CD Ootmarsum (NL)
jan-hesselink@outlook.com

Drs. Piet Overduin
McM, pedagoog
Bedrijfsadviseur
Spreker/trainer
Schoonoord 7
2215 EA Voorhout (NL)
piet@overduinenco.nl

